



# Școala Națională de Studii Politice și Administrative

Școala Națională de Studii Politice și Administrative  
Școala Doctorală Multidisciplinară  
Domeniul de Doctorat Științe ale Comunicării

## **Rezumat**

O abordare generațională a măsurilor de contracarare a dezinformării

Conducători științifici: prof. univ. dr. Grigore Georgiu  
prof. univ. dr. Loredana Ivan

Autor: Elena-Alexandra Dumitru

**București, 2024**

## Rezumat

Epoca în care trăim este marcată de tehnologie și de schimbările majore pe care aceasta le aduce în diferite aspecte ale vieții individuale și sociale. Spunem că trăim într-o „epocă digitală” sau într-o „eră a tehnologiei” și vorbim adesea despre perioada din prezent făcând referire la digitalizare, pentru că aceasta a făcut ca procesele de comunicare și de informare să cunoască în istoria recentă o schimbare de paradigmă. Noile tehnologii digitale au transformat fundamental modul în care ne trăim viețile și au adus oportunități fără precedent în majoritatea domeniilor. Cu toate acestea, tehnologiile digitale au generat și provocări semnificative, care continuă să capete noi valențe odată cu avansul tehnologic. Printre acestea se numără și fenomenul *fake news*.

Termenul *fake news* a fost popularizat la nivel global în 2016, în strânsă legătură cu evenimentele politice din acest an, în timpul cărora diferiți actori publici au folosit termenul drept armă politică pentru a demonta opiniile oponentilor. Specialiștii demonstrează însă că termenul este nepotrivit, în special pentru că o clasificare adevăr/fals nu acoperă un spectru suficient de larg pentru a descrie toate maladiile informaționale cunoscute astăzi. Bârgăoanu (2018, p. 137) arată că „*fake news* nu sunt întotdeauna false și nu sunt întotdeauna știri”. Astfel, cercetările recente fac diferența între diferite tipuri de *fake news*, cele mai importante pentru discuția propusă de lucrarea de față fiind dezinformarea (*disinformation*) și misinformarea (*misinformation*). Grupul la nivel înalt pentru combaterea știrilor false și a dezinformării din mediul online definește dezinformarea ca fiind fenomenul prin care „informațiile false, inexacte sau înșelătoare sunt concepute, prezentate și promovate fie pentru a provoca în mod intenționat un prejudiciu public, fie pentru profit” și misinformarea ca „informații înșelătoare sau inexacte distribuite de indivizi care nu le percep ca fiind astfel” (HLEG, 2018, p. 10).

Dezinformarea nu este o problemă recentă sau specifică mediului digital, ci putem argumenta că este un fenomen caracteristic umanității. Oamenii au folosit dintotdeauna informații false sau manipulate pentru a influența opinii, atitudini și comportamente. Ceea ce s-a schimbat odată cu adoptarea noilor tehnologii de informare și comunicare în viața de zi cu zi este faptul că informațiile, indiferent de calitatea lor, sunt distribuite mai rapid și mai ușor decât oricând în istoria omenirii. Mediul digital și în special social media au oferit o platformă prin intermediul căreia orice individ, indiferent de expertiză sau de intenții, poate transmite informații la nivel global. „De

aici încolo, lucrurile chiar se complică și intrăm în zona a ceea ce [autoarea numește] *dezinformarea 2.0*, dezinformarea de nouă generație” (Bârgăoanu, 2018, p. 139).

Ecosistemul informațional este astăzi mai fragil decât oricând, iar dezinformarea a jucat un rol important în erodarea lui. Acest lucru a determinat cercetătorii să acorde o atenție deosebită studierii efectelor fenomenului asupra vieților indivizilor (Buturoiu et al., 2023; Corbu et al., 2020) și asupra societăților (Bârgăoanu, 2018; Bârgăoanu & Radu, 2018; Kapantai et al., 2021). Specialiștii observă că la nivel individual, printre efectele pe care dezinformarea le provoacă se numără confuzia, îndoiala în legătură cu surse și informații de încredere, realizarea de acțiuni pe baza dezinformării la care indivizii au fost expuși anterior (Buturoiu et al., 2023, p. 126), cinismul și alienarea care provoacă formarea de percepții politice greșite (Guess et al., 2020). Cercetările demonstrează că cei mai mulți dintre oameni nu au capacitatea de a identifica dezinformarea, însă manifestă efectul celei de-a treia persoane (*third-person effect*) – au tendința de a exagera impactul pe care fenomenul îl are asupra altor persoane și de a subestima în același timp efectele acestuia asupra propriei persoane (Ștefăniță et al., 2018). Cercetătorii și-au exprimat îngrijorarea profundă în legătură cu efectele fenomenului la nivel social, mai ales pentru că acestea amenință democrația pe diferite planuri. La nivel social, dezinformarea erodează încrederea indivizilor în instituțiile media, polarizează societatea, influențează rezultatele alegerilor politice, conduce la pseudoștiință și la dezastre medicale, afectează economia (Buturoiu et al., 2023; Kapantai et al., 2021).

Gravele efecte asupra vieților indivizilor și asupra societăților au determinat specialiștii să acorde o atenție deosebită măsurilor de contracarare a dezinformării. Cercetătorii și instituțiile publice au propus numeroase soluții. În lucrarea de față propun următoarea clasificare a măsurilor de combatere a dezinformării: (1) măsuri educaționale, (2) măsuri legislative, (3) măsuri tehnologice și (4) jurnalism de calitate. Prin cercetarea doctorală de față îmi propun să analizez eficacitatea acestor măsuri dintr-o perspectivă generațională. Cercetările care testează abilitatea indivizilor de a recunoaște *fake news* indică rezultate îngrijorătoare în cazul copiilor și adolescenților (Domonoske, 2016; Loos et al., 2018), în cazul adulților (Veeriah, 2021) și în cazul vârstnicilor (Loos & Nijenhuis, 2020). Cu toate acestea, cercetările care studiază măsurile de combatere a dezinformării se concentrează în cele mai multe cazuri pe un public tânăr.

Prin lucrarea doctorală vizez completarea literaturii de specialitate care abordează problema dezinformării în cele mai multe cazuri în raport cu studenți și adulți tineri. Obiectivele de cercetare care vor ghida lucrarea urmăresc (1) observarea potențialelor diferențe între indivizii

din categorii de vârstă variate din perspectiva abilității de a recunoaște încercările de dezinformare; (2) identificarea și analizarea soluțiilor existente împotriva dezinformării și (3) observarea măsurii în care soluțiile pentru contracararea dezinformării sunt incluzive din perspectivă generațională. Lucrarea explorează eficacitatea măsurilor de combatere a dezinformării și se concentrează în jurul acelor măsuri care nu au o abordare generațională în discutarea problemei și în implementarea soluțiilor.

Lucrarea este structurată în două secțiuni. În prima parte a tezei sunt prezentate cele patru tipuri de măsuri indicate anterior, în a doua parte a lucrării sunt prezentate studiile care testează abilitatea indivizilor de a recunoaște încercările de dezinformare și cercetările care abordează eficacitatea unora dintre măsurile de contracarare a dezinformării, iar în ultima parte a tezei sunt prezentate concluziile și limitele lucrării și sunt sugerate direcții pentru cercetările viitoare.

În primul capitol al lucrării sunt identificate și analizate avantajele și limitele măsurilor de contracarare a dezinformării discutate cel mai adesea în literatura de specialitate: instrumentele tehnologice, jurnalismul de calitate, măsurile legislative și inițiativele educaționale. Avantajele instrumentelor tehnologice de depistare a dezinformării se referă în special la volumul de date pe care le pot procesa cu o viteză impresionantă. Dezinformarea poate deveni însă tot mai sofisticată și se poate adapta cu rapiditate la aceste instrumente avansate din punct de vedere tehnologic și poate reuși să le ocolească. Implicarea factorului uman în arhitectura instrumentelor tehnologice poate conduce de asemenea la erori sau la aservirea intereselor neetice ale companiilor care dețin rețelele sociale și motoarele de căutare (*truthwashing*). Jurnalismul de calitate poate avea un rol esențial în crearea unui peisaj media mai sănătos, sprijinit de o mai bună libertate a presei. Deși dezirabilă, această situație este greu de materializat, din cauza poziției în care se află instituțiile media în prezent – într-o competiție dificilă împotriva surselor alternative de informare, sub presiunea timpului și controlate financiar de factorul politic. Măsurile legislative de contracarare a dezinformării adoptate la nivel național și transnațional sunt un pas important pentru protejarea democrației, însă pot reprezenta și o amenințare la adresa acesteia. Este important ca în formularea și în implementarea inițiativelor legislative să se țină cont de drepturile cetățenilor, în special de dreptul la exprimare și dreptul la informare. O abordare legislativă promițătoare presupune adoptarea unor politici care să sprijine indivizii prin măsuri educaționale cu ajutorul cărora aceștia pot învăța să evalueze ei înșiși informațiile. Cele mai multe dintre măsurile educaționale adoptate în lume vizează îmbunătățirea alfabetizării media. Este esențial ca în procesul de educare a

cetățenilor să fie implicați indivizii din toate categoriile socio-demografice, în special adulții în vârstă, care sunt neglijați în majoritatea statelor care au adoptat măsuri educaționale pentru contracararea dezinformării.

În cel de-al doilea capitol al tezei sunt prezentate cercetările care abordează abilitatea indivizilor de a identifica *fake news* și măsurile de contracarare a dezinformării. În primul subcapitol al acestei secțiuni am început un proces de cercetare prin intermediul căruia îmi propun să evaluez capacitatea indivizilor din România de a recunoaște încercările de dezinformare. În acest sens, mi-am propus să răspund la două întrebări: (1) Percep copiii, adolescenții și studenții din România website-ul „Salvăm Jacalopol” ca fiind de încredere? și (2) Care sunt mecanismele la care apelează aceștia pentru identificarea dezinformării? Pentru a răspunde la cele două întrebări de cercetare, am desfășurat două studii prin intermediul cărora am testat abilitatea de a identifica dezinformarea în cazul copiilor și al adolescenților (Dumitru, 2020) și în cazul studenților. Rezultatele ambelor studii au fost îngrijorătoare, însă au arătat că studenții, care au fost informați în cadrul facultății în legătură cu pericolele pe care fenomenul le prezintă, au avut o abilitate mai bună de a recunoaște dezinformarea decât copiii și adolescenții care nu primiseră niciun fel de training în acest sens. Unul dintre rezultatele cu implicații importante la nivelul societății a fost colectat în primul studiu, care a demonstrat că inclusiv în cazurile excepționale în care adolescenții identifică dezinformarea, aceștia sunt dispuși să realizeze acțiuni pe care surse în care nu au încredere le-ar cere. Acest rezultat este important în special pentru că participanții adolescenți aveau în momentul cercetării drept de vot, deci efectele pe care dezinformarea le-ar fi avut asupra lor s-ar fi putut răsfrânge la nivelul societății. Mecanismele cu ajutorul cărora participanții au evaluat informațiile au fost în cele mai multe cazuri citirea laterală (căutarea unor surse suplimentare pentru verificarea informațiilor) și în câteva dintre cazuri citirea verticală (analiza formei în care sunt transmise informațiile, de exemplu tipul website-ului, erorile logice, tonul sarcastic).

Prin cea de-a doua cercetare din al doilea capitol mi-am propus să contribui la o mai bună înțelegere a rolului pe care mass-media îl are în propagarea dezinformării și misinformării și să identific măsura în care jurnalismul de calitate ar putea fi o măsură eficientă împotriva fenomenului. În cadrul studiului mi-am propus să identific modul în care jurnaliștii români percep fenomenul *fake news*, cauzele și efectele acestuia și potențialele diferențe dintre media tradițională și *new media* din perspectiva transmiterii de *fake news*. Rezultatele cercetării arată că

jurnaliștii români, la fel ca participanții la cercetările occidentale, percep dezinformarea ca pe o problemă importantă, cu efecte grave asupra societății (lipsa de încredere în media, polarizarea societății, confuzia, instigarea la acțiuni sau la lipsa de acțiune). Majoritatea jurnaliștilor au fost cel puțin o dată sursa misinformării și au întâlnit informații false publicate de colegii lor. O observație importantă pe care unii dintre participanții la studiu au adus-o în discuție a fost lipsa de reacție din partea publicațiilor în momentul semnării unor astfel de situații sau chiar blamarea jurnaliștilor care au atras atenția asupra dezinformării. Acest rezultat sugerează imposibilitatea practicienilor de a lupta împotriva fenomenului într-un domeniu în care nu numai că nu sunt sprijiniți de instituțiile din care fac parte sau de colegii de breaslă, ci sunt chiar descurajați în aceste încercări. Cei mai mulți participanți consideră că nu există diferențe considerabile între mass-media tradiționale și *new media* în ceea ce privește dezinformarea, însă evidențiază lipsa de repercusiuni pe care noile media le suportă în acest caz și indică faptul că indivizii cărora cele două tipuri de media li se adresează sunt diferite din perspectiva vârstei. Atunci când au vorbit despre cauzele dezinformării, jurnaliștii români au indicat presiunea timpului în contextul unui mediu informațional aglomerat, superficialitatea și ingerințele politice ca fiind cei mai importanți factori. Responsabilitatea de a minimiza fenomenul *fake news* nu poate fi, așadar, atribuită mass-mediei. Aceasta nu ar putea fi o soluție validă într-o societate în care practica jurnalismului urmează un model comercial și este influențată financiar și ideologic. În contextul în care jurnaliștii pot adesea doar să observe evoluția acestei probleme, soluții eficiente ar putea fi identificate nu în direcția jurnalismului de mai bună calitate, ci mai degrabă punând accent pe ce fac oamenii cu informațiile pe care le primesc. Antrenarea abilității indivizilor de a înțelege particularitățile fenomenului și de a distinge între informații de încredere și dezinformare poate fi realizată doar prin măsuri educaționale.

Pentru realizarea celei de-a treia cercetări din cadrul tezei doctorale am colaborat cu doi autori cu experiență în domeniul studiilor generaționale, alături de care mi-am propus să identific inițiative educaționale care să contracareze dezinformarea într-o manieră inclusivă generațional și să observ măsura în care eficacitatea acestora este susținută de rezultate științifice (instrumentele sunt *evidence-based*). Rezultatele au demonstrat că majoritatea studiilor de cercetare și a inițiativelor (la scară mică și la scară mare) din domeniul alfabetizării media au inclus participanți mai tineri, în principal elevi aflați la diferite niveluri ale învățământului formal și uneori specialiști (profesori și jurnaliști). În plus, cele mai multe dintre studiile care au propus inițiative educaționale

de alfabetizare media au avut loc într-un mediu formal – de obicei o sală de clasă. Acest cadru exclude persoanele care nu fac parte din sistemul clasic de învățământ și este un mediu care ar putea să influențeze reacțiile indivizilor și rezultatele cercetărilor. Implicațiile sociale pe care aceste rezultate le au sunt importante din perspectiva accesului tuturor indivizilor la informații de încredere. Este important ca pentru trainingurile și intervențiile de acest tip să fie luat în considerare un public mai larg, format din diferite grupuri socio-culturale – oameni din generații diferite, din medii socio-economice și culturale variate. Cele mai multe dintre intervențiile discutate în lucrare au măsurat doar eficacitatea pe termen scurt a instrumentului pe care l-au propus și majoritatea trainingurilor nu au fost *evidence-based*. O abordare bazată pe dovezi științifice, cu un potențial important în eforturile de contracarare a dezinformării este cea propusă de studiile care au prezentat intervenții cu o componentă de joc. Aceasta ar putea fi o metodă mai incluzivă, cu o structură simplă pentru sprijinirea indivizilor în lupta împotriva dezinformării.

Cel de-al patrulea studiu din cadrul cercetării doctorale explorează dintr-o perspectivă generațională studiile care testează eficiența măsurilor tehnologice de contracarare a dezinformării implementate sau care ar putea fi implementate de către platformele sociale. Deși rezultatele cercetărilor analizate sunt în general pozitive din perspectiva eficacității măsurilor testate, acestea nu își propun să observe efectele asupra tuturor grupurilor de vârstă. Participanții la studii sunt în general adulți și adulți tineri. Vârșnicii sunt incluși doar în cazul cercetărilor la scară largă, care s-au concentrat pe prezentarea unor rezultate ample, nu pe abordarea subiectului din perspectivă generațională, în timp ce niciunul dintre studii nu include în eșantion copiii și adolescenții. Luând în considerare faptul că utilizatorii rețelelor sociale fac parte din toate grupurile de vârstă, nu pot fi trase concluzii cu privire la eficacitatea măsurilor tehnologice de contracarare a dezinformării în social media fără implicarea copiilor, adolescenților și vârstnicilor în studiile care cercetează acest aspect. Una dintre implicațiile importante ale cercetării vizează forma în care dezinformarea este semnalată de platformele sociale și măsura în care această formă poate fi înțeleasă și decodificată corect de indivizii fără instruire cu privire la fenomenul *fake news*. Măsurile tehnologice pot folosi pictograme (de exemplu Pinocchio) pentru semnalarea dezinformării, care pot fi mai facil de decodificat de indivizii de orice vârstă, mulțumită asocierii rapide care poate fi făcută între simboluri și sensul pe care acestea îl au în accepțiunea comună. Rezultatele celei de-a patra cercetări evidențiază nevoia indivizilor de a fi educați cu privire la dezinformare, însă în acest

context este important de menționat accesul limitat al anumitor categorii sociale, în special al vârstnicilor, la sistemul formal de învățământ.

Rezultatele studiilor cuprinse în cercetarea doctorală de față converg către abordarea soluțiilor împotriva dezinformării dintr-o perspectivă multi-disciplinară. Cu toate acestea, lucrarea sugerează importanța deosebită pe care o au măsurile educaționale, care îi pot ajuta pe indivizi să dobândească abilitățile necesare evaluării eficiente a informațiilor și identificării dezinformării. Acest tip de soluții nu trebuie privit ca panaceu miraculos, ci mai degrabă ca fiind un element de bază în lupta împotriva dezinformării. Măsurile educaționale trebuie să fie susținute de toate celelalte domenii care propun soluții în acest sens, însă un rol esențial în sprijinirea demersului educațional trebuie să fie atribuit măsurilor legislative. Intenția principală a cercetării de față este aceea de a trage un semnal de alarmă cu privire la necesitatea unei abordări mai incluzive din perspectivă generațională a procesului de combatere a dezinformării, astfel încât indivizii de toate vârstele să poată fi cetățeni informați, care pot participa activ și constructiv în societate.

Pe parcursul realizării lucrării de față, în diferite momente ale procesului de cercetare, a apărut o întrebare: „Facem (cercetătorii, instituțiile, societatea civilă, statul) suficient pentru a ne asigura că toți indivizii, indiferent de vârstă, au acces la informații de încredere, care să îi ajute să devină cetățeni cu drepturi depline într-o societate democratică?”. Lucrarea doctorală de față sugerează că răspunsul este negativ, astfel că întrebările care decurg de aici pot fi: „Din ce alte puncte de vedere este îngădit accesul indivizilor la o societate democratică, la care pot participa în deplinătatea drepturilor și libertăților constituționale?”; „Care sunt categoriile de indivizi neglijate în desfășurarea de cercetări, în propunerea de proiecte, în implementarea de legi și de modificări la nivelul societății?” și „Cum putem să atenuăm aceste diferențe între indivizi pentru a îmbunătăți starea în care democrația se află astăzi?”.

Cercetările care analizează dezinformarea includ în eșantioanele lor în general un public tânăr. Una dintre contribuțiile importante ale lucrării de față este faptul că propune o abordare generațională prin trei dintre studiile desfășurate, concentrându-se în special pe copii, adolescenți și vârstnici, pentru a completa literatura de specialitate. De asemenea, primul studiu din cadrul cercetării doctorale îmbunătățește un design de cercetare folosit anterior în alte studii și prezintă un website (Salvăm Jacalopul) ce poate fi folosit ca sursă de informare în studii similare, care testează abilitatea indivizilor de diferite vârste de a identifica dezinformarea.



După publicarea studiului inițial (Dumitru, 2020), HotNews a scris un material în care descrie rezultatele cercetării și prezintă perspectivele despre dezinformare ale unor specialiști în educație (Popa, 2021). În urma acestuia, Greenpeace România a distribuit o postare Facebook în care explică faptul că jocalopul nu există, că organizația luptă împotriva dezinformării și că încurajează indivizii să verifice informațiile suspecte, indiferent de sursa din partea căreia vin (Greenpeace Romania, 2021). Studiul a deschis, așadar, un dialog public în urma căruia indivizii pot deveni mai conștienți de existența fenomenului și de pericolele pe care acesta le aduce în societate.

Al doilea studiu prezentat în cadrul cercetării doctorale aduce un aport la explorarea academică a fenomenului dezinformării din perspectiva presei est-europene insuficient studiată. Cele mai multe cercetări abordează situația mass-mediei dintr-o perspectivă occidentală sau vest-europeană. Momentul îngrijorător în care se află astăzi libertatea presei în România, așa cum este indicată de raportul Reporterii fără Frontiere, demonstrează nevoia considerabilă de a concentra mai multe eforturi de cercetare către studierea rolului pe care presa îl are în informarea publicului și în dezvoltarea dezinformării în prezent.

Teza doctorală propune conceptul *truthwashing* pentru a face referire la comunicarea înșelătoare a platformelor sociale cu privire la angajarea în lupta împotriva dezinformării, folosită pentru consolidarea imaginii platformelor. Rețelele sociale au implementat de-a lungul timpului diferite instrumente tehnologice despre care companiile au declarat că sunt menite să diminueze dezinformarea și misinformarea. Cu toate acestea, erorile grave ale algoritmilor, subiectivitatea deciziilor de a șterge sau de a păstra conținut pe platforme și lipsa de transparență sunt aspecte care demonstrează probabilitatea ca inițiativele să fie mai degrabă acțiuni de *truthwashing*, nu eforturi autentice de combatere a *fake news*. Termenul a fost folosit sporadic anterior, doar în contexte politice. O căutare Google Scholar utilizând doar termenul *truthwashing* a avut 50 de rezultate, însă niciuna dintre lucrări nu a introdus sau tratat conceptul.

Rezultatele lucrării doctorale de față au implicații atât pentru domeniul de cercetare, cât și pentru societate în general. Teza prezintă perspective teoretice și o serie de articole care contribuie la dezvoltarea cercetării dezinformării și care pot reprezenta un punct de plecare în propunerea de politici publice mai incluzive din perspectivă generațională.